

УДК 159.922.8:88.3

Н. Б. ІВАНЦОВА

м. Миколаїв

yevdokymova@ukr.net

АРХІТЕКТОНІКА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ

У статті професійна спрямованість постає через орієнтацію людини на професійну діяльність і стійке ставлення до себе як до суб'єкта певної професії, виступаючи визначальним моментом всієї професійно-трудової діяльності. Аналіз внутрісистемних взаємозв'язків між компонентами професійної спрямованості дозволив виділити критерії, що відображають внутрішньосистемні зв'язки всіх компонентів професійної спрямованості. Через ці критерії пояснено специфіку її становлення в різному віці.

Ключові слова: внутрісистемні взаємозв'язки, естетичні потреби, компоненти професійної спрямованості, професійна діяльність, професійна спрямованість, професійно-трудова діяльність, соціальна захищеність особистості, суб'єкт певної професії.

У психологічній літературі існують певні розбіжності відносно компонентів професійної спрямованості.

Є. О. Климов включає в розвиток трудової професійної спрямованості розвиток інтересів до світу праці, людей праці, до його цілей і змісту, знарядь, засобів, процесів, об'єктів, результатів, до системи трудових посад у суспільстві, розвиток потреби в продуктивній суспільно значущій діяльності, що відповідають переконанням та іншим мотивам [5]. Фактично він трактує професійну спрямованість через мотиваційний компонент праці і його специфіку як виду діяльності, виділяючи в ньому суспільну значимість. Автор, що дуже важливо, розуміє структуру професійної спрямованості не вузько, тільки через якусь професійну діяльність, а розширено, через діяльність суспільно значущу, якою виступає і професійна праця, праця в цілому.

У роботі Є. М. Іванової позначені такі компоненти професійної спрямованості, як інтереси, мотиви й ціннісні орієнтації [4].

В. П. Парамзін вважає, що професійну спрямованість визначають інтереси, схильності, наміри, мотиви, ставлення до проблеми вибору професії [12]. К. К. Платонов включає в неї інтерес, що спирається на знання й позитивні емоції, професійні ідеали, схильності, прагнення, мотиви, якості, що характеризують професіонала [14].

А. П. Сейтешев висловлює думку про те, що професійна спрямованість визначається через форму почуття (потягу, бажання, пристрасті),

а також через установки, тенденції, інтереси, схильності, ідеали, переконання [17].

По-друге, професійна спрямованість – це комплексне явище, що поєднує всі сфери психіки і включає, крім мотиваційного, емоційний, когнітивний, контрольно-оціночний і вольовий компоненти.

У даному відношенні набуває особливого звучання думка В. П. Парамзіна про те, що професійна спрямованість особистості – поняття масштабне [12, 24]. Про комплексний характер професійної спрямованості дозволяє говорити положення С. Л. Рубінштейна, який відзначав, що у будь-якій праці, як у розумовій, так і у фізичній, беруть участь тією чи іншою мірою всі сторони особистості [16]. Пізніше В. Д. Шадріков створив теорію, що розкриває дану ідею. Він виділяє й докладно розглядає складові професійної праці й лінії їхнього розвитку. І серед таких складових він називає як взаємозалежні мотиваційні компоненти, компоненти цілепокладання та прийняття рішення (тобто вольові), уявлення (когнітивні) і професійно важливі якості [20].

У той же час підкреслимо, що уявлення про професійну спрямованість як інтегральне явище вимагає встановлення системи її складових, а саме: виділення системоутворюючого фактора внутрісистемних зв'язків між компонентами.

Вихідним положенням для аналізу професійної спрямованості як системи послужила ідея Б. Ф. Ломова про визнання співвідношення «мотив – мета» основною сферою про-

яву спрямованості особистості. Даний вектор і був нами розглянутий як системоутворюючий фактор у системі компонентів професійної спрямованості. Правомірність даного підходу підтверджується опорою на концепцію А. К. Маркової.

Узагальнення В. Г. Асеева, Е. П. Ільїна, С. Б. Каверіна, А. А. Крилова, А. К. Маркової, І. М. Попової, Е. С. Чугунової, В. Ф. Окун, К. Grimm-Thomas та ін. дозволяє стверджувати, що професійна спрямованість як система включає ряд взаємозв'язаних блоків:

- мотиваційний, представлений вектором «мотив – мета»;
- емоційно-когнітивний, представлений чуттєво-інформаційними утвореннями;
- регулятивний, утворений вольовим і контрольно-оцінним компонентами.

Мотиваційний і цільовий компоненти професійної спрямованості утворюють єдиний блок, що координує всі прояви людини – потенційного й актуального суб'єкта праці.

Для вивчення становлення професійної спрямованості принциповим є той факт, що поряд з установкою на результат вищим формам трудової діяльності властива й процесуальна мотивація, що проявляється у творчому перетворенні дійсності й самого себе.

Праця, як показав Б. Г. Ананьєв, є головною цінністю, що перетворює внутрішній світ людини творчим ставленням до світу. Сам процес праці немислимий без творчості. Творчий продуктивний характер трудової діяльності створює умови для об'єктивування, опредметнення внутрішнього світу людини, для переходу «сутнісних сил» суб'єкта в об'єкт [1].

Д. Н. Завалишина, В. А. Пономаренко переконливо доводять, що трудова діяльність виступає ареною розвитку й самореалізації особистості [3]. Отже, мотиваційно-цільовий блок професійної спрямованості утворюється сполученням найважливіших людських потреб у пізнанні, спілкуванні, самореалізації, творчості, сенсі життя й визначається гармонійним сполученням особистих і суспільних спонукань. А його зовнішнім вираженням, відповідно до концепції А. К. Маркової, варто вважати професійні інтереси [9].

Виходячи з розуміння мотиву як образу успішно завершеної дії з реалізації потреби в певних умовах, правомірно виділити, крім мотиваційно-цільового, емоційно-когнітивний

блок, утворений емоційним і когнітивним компонентами професійної спрямованості.

В емоційному компоненті професійної спрямованості виокремлюються два моменти.

Насамперед – це переживання, що виникають у процесі праці з приводу досягнутого результату. Помітимо, що тільки переживаючи радість праці, людина може засвоїти міцні трудові навички й звички. Другий момент – вищі почуття, а саме – любов до праці. Вони утворюють ставлення до праці і сприяють тому, що праця перетворюється на один з головних способів буття людини і набуває творчого характеру.

Емоційний компонент професійної спрямованості інтегрується з мотивами, результатом чого виступає, за словами А. А. Смирнова, «закоханість у свою професію» [19].

Когнітивний компонент включає знання, досвід, розуміння певних моментів дійсності, пов'язаних як з діяльністю, так і з самим собою.

Сприйняття знань про працю та професії, засноване на особистому досвіді, включає суб'єктивну інтерпретацію сприйнятого в певному контексті та емоційне ставлення до нього. Емоційно-когнітивний блок у системі професійної спрямованості має складні внутрісистемні зв'язки з мотиваційно-цільовим блоком. Позитивне емоційне забарвлення уявлення майбутньої процедури досягнення й володіння приводить до усвідомлення потреб, поживлення уявлень та в підсумку – до формування вектора «мотив – мета».

Положення Б. Ф. Ломова про те, що підсумком оформлення вектора «мотив – мета» виступає намір діяти [8], робить правомірним виділення третього блоку професійної спрямованості – регулятивного, що утворюється контрольно-оцінним і вольовим компонентами.

Навчання й професійна діяльність, поведінка в суспільстві передбачає обов'язкову наявність самоконтролю. А його несформованість, як показав Г. С. Никифоров, веде до професійних невдач. Автор показує, що постановка принципово досяжних цілей, адекватних суб'єктивним та об'єктивним умовам діяльності, може мати місце тільки при неодмінній участі доволі усвідомленого самоконтролю. У першому випадку мета виступає як об'єкт самоконтролю, що допомагає не помилитися в самому виборі мети діяльності,

адекватної бажанням, мотивам. У другому – еталонна складова, що допомагає вирішити питання про те, чи досягнута мета [11].

Отже, професійна спрямованість як система включає ряд взаємозалежних компонентів: мотиваційний, цільовий, емоційний, когнітивний, контрольно-оціночний і вольовий, що утворює у її структурі три блоки (рис. 1):

- мотиваційно-цільовий, представлений вектором «мотив – мета»;
- емоційно-когнітивний, представлений чуттєво-інформаційними утвореннями;
- регулятивний, утворений вольовим і контрольно-оціночними компонентами [2, 27].

У світлі аналізу компонентів професійна спрямованість постає через орієнтацію людини на професійну діяльність і стійке ставлення до себе як до суб'єкта певної професії, виступаючи визначальним моментом всієї професійно-трудової діяльності.

Аналіз внутрісистемних взаємозв'язків між компонентами професійної спрямованості дозволяє виділити критерії, що відображають внутрісистемні зв'язки всіх компонентів професійної спрямованості. Через ці критерії може бути зрозуміла специфіка її становлення в різному віці:

- інтерес, що проявляється до професійної сфери та в професійній сфері;
- ставлення до професійної діяльності в цілому і до конкретної професії, а також до акту професіоналізації;
- характер і зміст професійних уявлень, що включають уявлення про професійну діяльність у цілому, про конкретні професії (їхні компоненти, умови протікан-

ня, колективний характер, вимоги до професіонала) і про себе як потенційного або актуального представника певної професії.

Професійну спрямованість варто розглядати як компонент спрямованості особистості, що володіє її властивостями, які конкретизуються в професійно-трудої діяльності.

Завдяки професійній спрямованості людина виступає активною істотою в професійному самовизначенні, є суб'єктом такого самовизначення. Н. С. Пряжников указує на професійну спрямованість як пояснювальний фактор професійного самовизначення [15].

Професійна спрямованість може виражатися у вигляді неусвідомлюваної або цілком усвідомлюваної активності, тому що мотиви й потреби, що становлять її основу, нерідко перебувають у сфері несвідомого. У той же час професійне самовизначення і всі явища, пов'язані з професійним становленням і розвитком, спираються на роботу самосвідомості особистості, на базі якої вибудовується професійна свідомість і самосвідомість.

Основні характеристики професійної спрямованості можна сформулювати в такий спосіб:

- професійна спрямованість виступає системоутворюючою властивістю, що визначає весь психологічний склад людини як суб'єкта праці;
- орієнтує діяльність людини в професійному просторі;
- спонукає до активності в професійно-трудої сфері, коли людина не тільки прилучається до продуктів праці, створених іншими людьми, але й сама бере участь у перетворенні дійсності;

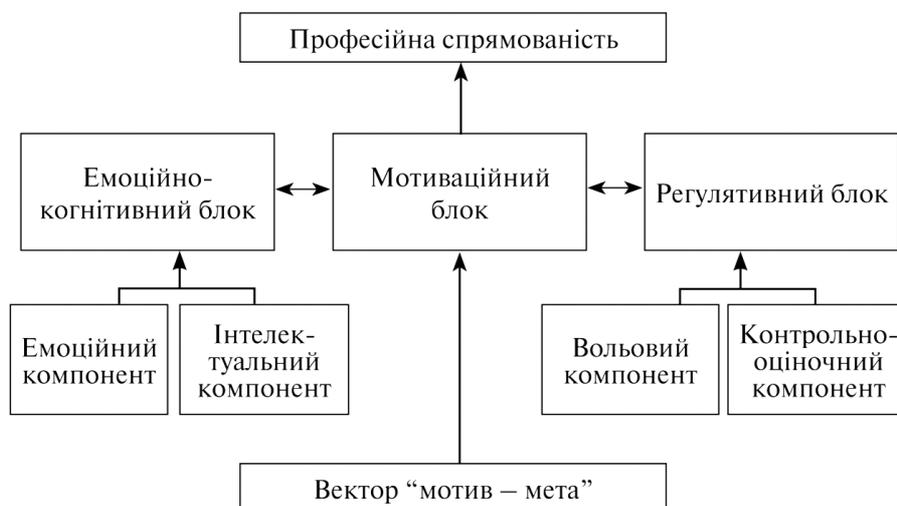

Рис. 1. Структура професійної спрямованості

- надає діяльності в професійній сфері стійкості до зовнішніх факторів;
- відбиває й обумовлює цілі, мотиви праці й ставлення до дійсності, опосередковане трудовим процесом.

Ю. А. Афонькіна пропонує наступне визначення професійної спрямованості: «це система стійких властивостей людини як теперішнього або майбутнього суб'єкта праці, що визначають його психологічний склад, забезпечують її активність із конструювання власної (потенційної або актуальної) професійної діяльності, що виступає рушійною силою професійного самовизначення» [2, 19].

Проблема загальної спрямованості тісно пов'язана із проблемою професійної спрямованості особистості, і зокрема професійно-педагогічної спрямованості.

Професійно-педагогічна спрямованість розглядається в роботах багатьох учених (Н. Ф. Гоноволін, Н. В. Кузьміна, В. А. Слатьонін, П. А. Просецький, В. Л. Крутецький, Г. А. Томилова, Т. В. Єрмолаєва та ін.).

Н. В. Кузьміна розглядає педагогічну спрямованість як систему педагогічних умінь, що мають цілий ряд внутрішніх взаємозалежних компонентів: гностичний, проєктивний, конструктивний, організаційний і комунікативний.

Гностичний компонент містить у собі вміння засвоювати нові знання, систематизувати їх відповідно до педагогічних цілей, аналізувати педагогічну ситуацію, переваги й недоліки в діяльності учнів і своїй власній діяльності, уміння формулювати педагогічні завдання.

1. Проєктивний – включає вміння у сфері перспективного планування змісту й способів діяльності своєї та учнів на тривалий час.
2. Конструктивний – включає вміння в галузі композиції навчальної інформації, діяльності учнів і своєї на майбутніх заняттях.
3. Організаційний – містить у собі вміння, пов'язані з організацією діяльності учнів і своєї власної в процесі безпосередньої взаємодії з учнями.
4. Комунікативний – включає вміння встановлювати взаємини з учнями, колегами по роботі й адміністрацією [6, 138].

В. А. Слатьонін, вивчаючи формування особистості вчителя, аналізуючи педагогічну діяльність, розробивши модель, професіограму сучасного вчителя, виділяє властивості особистості, необхідні вчителів:

Соціальні потреби, моральні й ціннісні орієнтації.

Професійно-педагогічна спрямованість, інтерес і любов до дітей, захоплення педагогічною роботою, психолого-педагогічна пильність і спостережливість, педагогічний такт, педагогічна уява, організаторські здібності, справедливість, товарицькість, вимогливість, наполегливість, цілеспрямованість, врівноваженість, витримка, самооцінка, професійна працездатність.

Пізнавальна спрямованість: наукова ерудиція, духовні, насамперед пізнавальні, потреби й інтереси, інтелектуальна активність, почуття нового, готовність до педагогічної самоосвіти.

Автор виділяє центральною ланкою спрямованості ієрархічну систему стійко домінуючих мотивів особистості [18, 28].

У педагогічній літературі є роботи, присвячені дослідженню шляхів формування професійно-педагогічної спрямованості в студентів педагогічного вузу: формування професійно-педагогічної спрямованості через удосконалення навчального процесу; вдосконалення позаучбової виховної роботи; організація тренінгу професійних якостей особистості майбутнього вчителя.

У професійно-педагогічній спрямованості особистості майбутнього вчителя Є. М. Никиреєв виділяє три види її сформованості:

1. Власне педагогічна, в основі якої лежать мотиви – «суспільна важливість праці вчителя», «привабливість роботи з дітьми, молоддю», «переконаність у власних здібностях до даної професії», «наслідування або рекомендації улюбленого вчителя», «сімейні традиції», «досвід роботи в школі».

2. Спрямованість на предмет, в основі якої лежить мотив – «можливість займатися улюбленим предметом».

3. Ситуативна спрямованість, обумовлена такими мотивами, як «прагнення одержати вищу освіту», «збіг обставин». На підставі цього виділяється три рівні професійно-педагогічної спрямованості:

- високий рівень, що характеризується оптимальним поєднанням власне педагогічної та предметної спрямованості при провідному значенні власне педагогічної спрямованості;
- середній рівень, що характеризується значною перевагою предметної спрямованості над власне педагогічною;

- низький рівень, що характеризується наявністю двох видів спрямованості: предметної й ситуативної. Власне педагогічна спрямованість відсутня [10, 28].

У психологічній літературі широко представлений аналіз професійно-педагогічної спрямованості. Педагогічна професія в широкому змісті слова має подібні риси із професійною діяльністю психолога. Однак розгляд професійної спрямованості на прикладі педагогічної діяльності не вичерпує всіх моментів, що стосуються професійної діяльності психолога. Розглянемо особливості структури професійної спрямованості психолога.

Розробка поняття педагогічної спрямованості велася у вітчизняній психології в радянський час, що й обумовило ідеологізованість деяких теоретичних концепцій. Професія психолога одержала своє поширення й визнання в пострадянський період, і професійно-психологічна діяльність виявилася недостатньо розробленою. Внаслідок цього предмет професійної спрямованості психологів потребує подальшого вивчення.

Відповідно до видів професійної діяльності психолога – практичної, педагогічної (освітньої) і дослідницької (наукової) – можна виділити три види професійної спрямованості психолога:

- практичну (психолог-практик);
- педагогічну (педагог-психолог);
- дослідницьку (психолог-дослідник, учений).

Внесок учених, що розглядали професійно-педагогічну спрямованість, може бути використаний при визначенні сформованості професійної спрямованості психолога.

У період навчання у вузі професійну спрямованість студентів-психологів можна розділити на:

- 1) власне психологічну (практичну, педагогічну й дослідницьку);
- 2) предметну спрямованість (інтерес до науки психології);
- 3) ситуативну (нестійку).

Ми виділяємо типи загальної спрямованості особистості (на себе, на спілкування, на справу), види професійної спрямованості психолога (практик, дослідник, педагог), мотиви навчальної й професійної діяльності, а також її цінності.

Професійна спрямованість особистості психолога формується в процесі професіоналізації.

Спрямованість особистості, на думку Н. Д. Левітова, являє собою «своєрідно пережите вибіркове відношення до дійсності, що впливає на діяльність» [7, 36].

Професійна спрямованість особистості немислима без інтересу до даної професії, як указував К. К. Платонов. Інтерес до конкретної професійної діяльності спирається на відповідні знання і включає емоційний компонент у вигляді позитивного ставлення до професії, позитивні емоції. Але один професійний інтерес без прагнення виконувати діяльність, яка цікавить, ще не визначає професійну спрямованість. Прагнення саме по собі неповноцінне без наявності професійного ідеалу. Професійний ідеал, втілений у суб'єктивному образі ідеальної професійної діяльності як щось, до чого прагне самоактуалізована у професії особистість, виконує функцію регулятора, якщо ідеал виступає в ролі кінцевої мети професійного розвитку. Професійні інтереси, схильності, прагнення з їхніми мотивами, професійні ідеали, – ось що характеризує професійну спрямованість особистості за К. К. Платоновим [14, 114]. Інтереси, схильності, здатності до професійної діяльності не є незалежними факторами у формуванні професійної спрямованості, вони перебувають у динамічній єдності, взаємно підтримують і підкріплюють один одного. Цей зв'язок особливо чітко виявляється в різних видах діяльності: інтерес, підкріплений мотивом, спонукає займатися певною діяльністю, а в процесі цієї діяльності розвиваються здібності. Відповідно, для діяльності психолога вказані особливості мають першочергове значення, оскільки діяльність психолога являє собою роботу із внутрішнім світом людини, тому відсутність професійної гуманістичної спрямованості особистості на взаємодію, несформованість професійних інтересів та професійної мотивації з боку психолога може призвести до травмування особистості.

Формування відповідних компонентів професійної спрямованості майбутніх психологів більш-менш повно відбувається у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Разом з цим є необхідність розглядати професійну спрямованість і на особистісному рівні, виділяючи у її структурі такі психологічні компоненти:

- а) пізнавальний (забезпечує засвоєння професійно необхідної інформації);
- б) поведінковий – основний зміст якого складає система соціальних установок у діяльності психолога, що, у свою чергу, визначає стратегію, тактики й алгоритми поведінки в роботі з людьми;
- в) емоційний – функція якого полягає в забезпеченні особистості значущими переживаннями від виконуваної діяльності. Останнє детермінує розвиток схильностей та інтересів;
- г) ціннісний – складається з прийняття тих чи інших цінностей як мети своєї життєдіяльності шляхом усвідомлення (рефлексії) їхньої суб'єктивної значущості.

Список використаних джерел

1. Ананьев Г. М. Человек как предмет познания / Г. М. Ананьев. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
2. Афонькина Ю. А. Становление профессиональной направленности в развитии человека / Ю. А. Афонькина. — Мурманск, 2001.
3. Завалишина Д. Н. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития / Д. Н. Завалишина. — М. : Институт психологии РАН, 2005. — 376 с.
4. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. — М., 1987.
5. Климов Е. А. Роль психолога в обновляющемся обществе / Е. А. Климов // Вопросы психологии. — 1989. — № 3. — С. 5—10.
6. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя: Психологическая структура деятельности учителя и формирования его личности / Н. В. Кузьмина. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1967.
7. Левитов Н. Д. Психотехника и профессиональная пригодность / Н. Д. Левитов. — М., 1969.
8. Ломов Б. Ф. Об исследовании законов психики / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. — 1980. — Т. 1. — № 1. — С. 8 — 21.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Знание, 1996. — 308 с.
10. Никиреев Е. М. Направленность личности и методы ее исследования / Е. М. Никиреев. — М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. — 192 с.
11. Никифоров Г. С. Самоконтроль как механизм надежности человека-оператора / Г. С. Никифоров. — Л., 1977.
12. Парамзин В. П. Профессиональная направленность личности и ее формирование в школьные годы / В. П. Парамзин. — Новосибирск : Кн. изд-во, 1987. — 153 с.
13. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. — М., 1977.
14. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. — М., 1987.
15. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. — Москва ; Воронеж, 1996. — 256 с.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2000. — 712 с.
17. Сейтешев А. П. Профессиональная направленность личности / А. П. Сейтешев. — Алма-Ата, 1990.
18. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. — М. : Просвещение, 1976. — 160 с.
19. Смирнов А. А. Психология профессий / А. А. Смирнов. — М. : Работник просвещения, 1927. — 44 с.
20. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. — М. : Наука, 1982. — 185 с.

N. IVANTSOVA

Mykolaiv

ARCHITECTONICS OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF A PERSONALITY

The article professional orientation is revealed through human orientation to the professional activity and sustainable attitude toward himself as a subject of a certain profession, speaking defining moment of the entire professional work. Analysis of intra-relationships between the components of a professional orientation possible to identify the criteria that reflect the intra-communication of all the components of a professional orientation. After these criteria are explained by the specificity of its development at different ages.

Key words: intra-relationships, aesthetic needs, the components of professional orientation, professional activity, professional orientation, professional and labor activity, social security of the person, the subject of a particular profession.

Н. Б. ІВАНЦОВА

г. Николаев

АРХИТЕКТОНІКА ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ НАПРАВЛЕННОСТІ ЛІЧНОСТІ

В статтє професіональна направленність розкривається через орієнтації людини на професіональну діяльність і устійливе відношення до себе як до суб'єкту певної професії, виступаючи визначальним моментом всієї професіонально-трудої діяльності. Аналіз внутрисистемних взаємозв'язків між компонентами професіональної направленності дозволив виділити критерії, що відображають внутрисистемні зв'язки всіх компонентів професіональної направленності. Через ці критерії пояснено специфіку її становлення в різному віці.

Ключевые слова: внутрисистемные взаимосвязи, эстетические потребности, компоненты профессиональной направленности, профессиональная деятельность, профессиональная направленность, профессионально-трудова діяльність, соціальна захищеність людини, суб'єкт певної професії.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2015